Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA O‘ZBEKISTONDA QISHLOQDAN SHAHARGA MIGRATSIYA JARAYONLARI

Qo'ldoshev Vohidjon Mirzoxidjon o'g'li
Yangiyo'l shahar 2-son texnikumi
tarix fani o'qituvchisi
umumta'lim fanlar kafedra mudiri
https://doi.org/10.5281/zenodo.23268164

Annotatsiya. Maqolada 1950-yillarning ikkinchi yarmidan 1991-yilgacha O‘zbekistonda qishloqdan shaharga ko‘chishning tarixiy sharoitlari, sanoatlashtirish va shaharsozlik siyosati, mehnat resurslari harakati hamda demografik oqibatlari o‘rganiladi. 1959, 1970, 1979 va 1989-yillardagi aholi ro‘yxati materiallari qiyosiy tahlil qilinib, urbanizatsiya ko‘rsatkichlari migratsiya oqimining bevosita o‘lchovi emasligi asoslanadi. Shahar aholisi o‘sishiga tabiiy ko‘payish, ma’muriy qayta tasniflash va ichki ko‘chish birgalikda ta’sir etgani ko‘rsatiladi.
Kalit so‘zlar: O‘zbekiston tarixi, ichki migratsiya, qishloq, shahar, urbanizatsiya, aholi ro‘yxati, sanoatlashtirish, mehnat resurslari.

МИГРАЦИЯ ИЗ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ В ГОРОДА УЗБЕКИСТАНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Аннотация. В статье исследуются исторические факторы сельско-городской миграции в Узбекистане во второй половине XX века, включая индустриализацию, изменение занятости и развитие городских поселений. Сопоставляются данные переписей 1959, 1970, 1979 и 1989 годов. Подчеркивается, что рост городского населения формировался не только миграцией, но и естественным приростом и изменением административного статуса населенных пунктов.
Ключевые слова: история Узбекистана, внутренняя миграция, село, город, урбанизация, перепись населения, индустриализация.

RURAL-TO-URBAN MIGRATION IN UZBEKISTAN IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. This article examines the historical drivers of rural-to-urban migration in Uzbekistan in the second half of the twentieth century, focusing on industrial development, labor mobility, urban settlement expansion, and demographic change. Census evidence from 1959, 1970, 1979, and 1989 is compared. The paper distinguishes migration from natural population growth and administrative reclassification, thereby offering a cautious interpretation of urbanization trends.
Keywords: history of Uzbekistan, internal migration, rural population, urbanization, population census, industrialization, labor mobility.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekiston SSR hududida aholi joylashuvi va mehnat resurslari taqsimoti sezilarli o‘zgardi. Urushdan keyingi xo‘jalikni qayta tiklash, energetika, kimyo, konchilik va mashinasozlik korxonalarining kengayishi yangi ishchi kuchiga ehtiyoj tug‘dirdi. Qishloq aholisining bir qismi ish, kasbiy ta’lim, turar joy va ijtimoiy xizmatlar imkoniyatlari sabab shaharlarga yo‘nalgani holda, ko‘pchilik aholining qishloqda istiqomat qilishi davom etdi [1, 2].

Mavzuni o‘rganishda “migratsiya”, “urbanizatsiya” hamda “shahar aholisi ko‘payishi” tushunchalarini farqlash muhim. Migratsiya — doimiy yoki vaqtinchalik yashash joyining o‘zgarishi; urbanizatsiya esa shaharlar, shahar turmush tarzi va shaharliklar ulushining ko‘payishi bilan bog‘liq keng jarayondir. Muayyan davrda shaharliklar soni tug‘ilish hisobiga yoki qishloq manzilgohiga shahar maqomi berilgani tufayli ham oshishi mumkin [3, 4].

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda 1950-yillar oxiri–1991-yillar mobaynida qishloqdan shaharga ko‘chishga ta’sir qilgan siyosiy-iqtisodiy va demografik omillarni tarixiy nuqtayi nazardan tahlil etish, asosiy bosqichlarni ajratish va ro‘yxatga olish ko‘rsatkichlarini ehtiyotkorlik bilan sharhlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sovet davri aholini ro‘yxatga olish natijalariga tayangan statistik to‘plamlar hududlar kesimida shahar va qishloq aholisi sonini solishtirish imkonini beradi. 1959–1989-yillar bo‘yicha ittifoq respublikalari jadvali O‘zbekiston SSRdagi shaharliklar soni 2,729 milliondan 8,111 million kishigacha ortganini qayd etadi [1]. Mazkur raqamlar migratsiyaning aniq miqdorini emas, aholi tarkibidagi umumiy o‘zgarishni ifodalaydi.

O‘zbekiston statistika organlarining aholini ro‘yxatga olish tarixiga doir sharhida 1959, 1970, 1979 va 1989-yilgi ro‘yxatga olish ishlari hamda 1989-yilda umumiy aholi soni 19,7 million kishiga yetgani keltiriladi [2]. Respublika demografik geografiyasiga doir mahalliy darslik va qo‘llanmalarda urbanizatsiyaning notekis sur’ati, 1980-yillar yakunida shaharliklar ulushining barqarorlashuvi ta’kidlanadi [3, 4].

O‘zbek tilida e’lon qilingan tarixiy tadqiqotlar sanoatlashtirish bilan urbanizatsiya o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘rsatadi [5]. Mirzacho‘l hududiga ko‘chirish siyosati bo‘yicha maxsus ishlar esa har qanday hududiy ko‘chish qishloqdan shaharga yo‘nalgan bo‘lmaganini, rejalashtirilgan qishloq xo‘jaligi ko‘chirmalari alohida turdagi migratsiya ekanini namoyon etadi [6]. Shahar manzilgohlarining 1979–1989-yillardagi kategoriyalari haqidagi tadqiqot tasniflash omilining ahamiyatini tasdiqlaydi [7].

Shu tariqa adabiyotlar urbanizatsiya sur’atlarini qayd etsa-da, ichki migratsiyaning yillik sof oqimi, yosh-jins tarkibi va qishloqdan chiqqan migrantlarning aniq manzil shaharlari bo‘yicha bir xil to‘liq tarixiy ma’lumotlarni bermaydi. Ushbu cheklov quyidagi metodik yondashuvda inobatga olindi [1, 3, 7].

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot tarixiy-qiyosiy, davrlashtirish, statistik-tavsifiy va manbashunoslik tahlili usullariga tayandi. Empirik asos sifatida 1959, 1970, 1979, 1989-yilgi ittifoq aholi ro‘yxatlarining respublika bo‘yicha umumlashtirilgan ko‘rsatkichlari va zamonaviy o‘zbekcha ilmiy nashrlar olindi [1–4]. Har bir davr uchun shahar aholisi ulushi umumiy aholi soniga nisbatda sharhlandi.

Ma’lumotlar interpretatsiyasida urbanizatsiya ulushining o‘zgarishi sof migratsiya deb qabul qilinmadi. Harakatning uch mexanizmi — tabiiy demografik o‘sish, shahar-qishloq o‘rtasida ko‘chish

va aholi punktlari maqomini ma’muriy o‘zgartirish — alohida ajratildi. Shaharliklar ulushidagi farq foiz punktlarda ifodalandi, biroq alohida “migrantlar soni” hisoblab chiqarilmadi [1, 7].

NATIJALAR

Ro‘yxatlar oralig‘idagi asosiy natija shahar aholisining mutlaq soni tez ko‘payganidir: 1959-yildagi taxminan 2,729 million kishidan 1970-yilda 4,322 million, 1979-yilda 6,348 million va 1989-yilda 8,111 million kishiga yetgan. Shu bilan birga qishloq aholisi ham 5,390 milliondan 11,794 milliongacha oshgan [1]. Bu holat urbanizatsiya nisbiy o‘sishi qishloq aholisi mutlaq kamayganini anglatmasligini ko‘rsatadi.

1-jadval. O‘zbekiston SSRda shahar va qishloq aholisi tarkibi, 1959–1989-yillar [1, 3]

Yil	Shahar aholisi (ming)	Qishloq aholisi (ming)	Shaharliklar (%)
1959	2 729	5 390	33,6
1970	4 322	7 477	36,6
1979	6 348	9 043	41,2
1989	8 111	11 794	40,7

1959–1970-yillarda shaharliklar ulushi qariyb 3 foiz punktga, 1970–1979-yillarda esa 4,6 foiz punktga ko‘paydi. 1979–1989-yillarda umumiy shahar aholisi soni oshganiga qaramay, uning jami aholiga nisbatan ulushi biroz pasaydi. Buni shaharlarga ko‘chish to‘xtadi degan xulosa bilan aynanlashtirish mumkin emas: tug‘ilish sur’atlari, yashash joyining maqomi va hududiy demografik farqlar birgalikda ishlagan [1, 3, 4].

1-rasm. O‘zbekiston SSRda shahar aholisi ulushining o‘zgarishi (aholi ro‘yxati ma’lumotlari asosida)

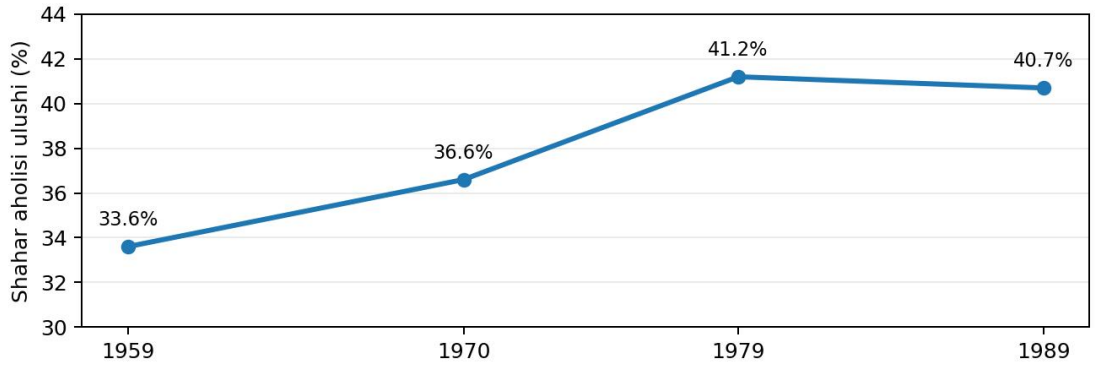

Diagramma rasmiy ro‘yxatlardagi shaharliklar ulushini tasvirlaydi. U ichki migratsiya oqimining yillik miqdori yoki faqat qishloqdan shaharga ko‘chganlar soni sifatida talqin qilinmasligi kerak [1, 4].

Shaharlar rivojida sanoat markazlarining joylashuvi muhim rol o‘ynadi. Toshkent poytaxt va yirik sanoat-ta’lim markazi sifatida, Angren va Olmaliq energetika hamda kon-metallurgiya yo‘nalishlari hisobiga, Navoiy esa sanoat qurilishi sabab o‘ziga xos tortish markazlari bo‘ldi. Bu hududlarda yangi ish o‘rinlari bilan birga uy-joy, muhandislik tarmoqlari va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining kengayishi migratsion jozibadorlikni kuchaytirgan [5, 8].

2-jadval. Qishloqdan shaharga ko‘chishning tarixiy omillari va ko‘rinishlari

Omil	Harakat mexanizmi	Tarixiy izoh
Sanoat va qurilish	Ishchi kuchi talabi	Zavod, kombinat va qurilish atrofida istiqomat shakllanishi
Ta’lim va kasb	O‘qish, mutaxassislik olish	Kasb-hunar va oliy ta’lim

Omil	Harakat mexanizmi	Tarixiy izoh
		markazlariga intilish
Ijtimoiy infratuzilma	Xizmatlar konsentratsiyasi	Uy-joy, tibbiyot, transport va maishiy xizmatlar
Ma’muriy tasnif	Manzilgoh maqomi o‘zgarishi	Aholi ko‘chmasdan ham shaharliklar soni ortishi

Hududiy jihatdan jarayon bir xil kechmadi. Sanoat korxonalari konsentratsiyalashgan joylarda shahar infratuzilmasi tez rivojlanishi kuzatilgan bo‘lsa, paxtachilik va sug‘orma dehqonchilik ustun hududlarda qishloq mehnat resurslarining katta ulushi saqlanib qoldi. Shahar bilan qishloq o‘rtasidagi kundalik qatnov, mavsumiy bandlik va doimiy yashash uchun ko‘chish shakllari bir-biridan farqlangan [5, 6].

1979–1989-yillarda shahar manzilgohlari sonining ko‘payishi ham qayd etilgan: bir tadqiqotda 183 tadan 221 taga yetgani ko‘rsatiladi [7]. Bu o‘sishda yangi manzilgohlar yuzaga kelishi bilan bir qatorda tasnif va ma’muriy maqomning o‘zgarishi ham mavjud bo‘lgan; shu sabab statistik ko‘rsatkichlarni sof migratsiya oqimi bilan tenglashtirib bo‘lmaydi.

MUHOKAMA

1950–1960-yillarda urushdan keyingi tiklanish va sanoat salohiyatini oshirish hamda 1966-yil Toshkent zilzilasidan keyingi qayta qurilish ishchilarning hududlararo harakatini kuchaytirgan sharoitlar qatorida turadi. Biroq bu omillarning har biri bo‘yicha qishloqdan shaharga ko‘chganlar sonini alohida aniqlash uchun ro‘yxatlar bilan cheklanmay, tashkilot kadrlar hujjatlari, propiska va mahalliy arxiv yozuvlari bilan ishlash zarur [5, 8].

1970-yillarda urbanizatsiya ulushi oshishiga yirik korxonalar, qurilish tarmoqlari, shahar xizmatlari va aholi punktlari transformatsiyasi birgalikda ta’sir ko‘rsatdi. 1980-yillarda esa qishloq aholisining yuqori tabiiy ko‘payishi nisbiy urbanizatsiya ko‘rsatkichini chekladi [1, 3]. O‘zbekistonning butun ittifoqdagi urbanizatsiya jadalligidan ortda qolishi respublikadagi agrar ixtisoslashuv va demografik takror barpo bo‘lishning o‘ziga xosligi bilan ham bog‘liq [1, 9].

Tarixiy jihatdan qishloqdan shaharga ko‘chish faqat iqtisodiy tanlov emas edi. Sovet xo‘jalik rejalashtirishi, ish joyiga taqsimlash amaliyoti, uy-joy fondi, ro‘yxatdan o‘tish tartiblari va oilaviy aloqalar imkoniyatlarni belgilardi. Shu bilan birga migratsiya kelib chiqqan hududlarda malakali yoshlar ulushi, shaharlar atrofida qatnov va madaniy moslashuv kabi ijtimoiy natijalarni yuzaga keltirgan [5, 6, 10].

Metodik cheklov shundaki, ushbu maqolada faqat ommaviy e’lon qilingan ro‘yxatga olish jadvallari va ilmiy sharhlar tahlil qilindi. Aniq shaxsiy migratsiya trayektoriyalari, ko‘chish sabablari bo‘yicha intervyular va viloyatlararo yillik sof oqimlar baholanmadi. Keyingi tadqiqot uchun shahar va tuman arxivlarini qiyoslab, sanoat markazlari va agrar tumanlardan tanlangan kesimlar asosida chuqurlashtirilgan mikro-tarixiy izlanish talab etiladi.

XULOSA

XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekistonda qishloqdan shaharga migratsiya sanoatlashtirish, ta’lim va xizmatlar markazlashuvi, qurilish hamda davlatning hududiy xo‘jalik siyosati bilan uzviy bog‘liq bo‘ldi. 1959–1989-yillarda shahar aholisi mutlaq soni qariyb uch baravarga yaqin ko‘paydi, biroq bu o‘sishni faqat ichki migratsiya bilan izohlash ilmiy jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi. Shaharliklar

ulushi 1959-yildagi 33,6 foizdan 1979-yilda 41,2 foizga chiqib, 1989-yilda 40,7 foiz atrofida bo‘ldi [1, 3].

Asosiy ilmiy xulosa — aholi punktlarining o‘zgarayotgan maqomi, shaharlardagi tabiiy o‘sish va turli shakldagi migratsion oqimlarni bir-biridan ajratib tahlil qilish zarurligidir. Tarixiy xotira va hududiy rivojlanishni yaxshiroq tushunish uchun kelgusida statistik manbalarni mahalliy arxivlar hamda og‘zaki tarix materiallari bilan boyitish muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Goskomstat SSSR. Sotsialnoye razvitiye SSSR: statisticheskiy sbornik. Aholi va mehnat resurslari bo‘limi. URL: https://wki.istmat.org/node/20544 (murojaat: 09.10.2026).
2. Andijon viloyati statistika boshqarmasi. Aholini ro‘yxatga olish tarixi. 18.08.2025. URL: https://andstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/13321-aholini-royxatga-olish-tarixi
3. O‘zbekiston Respublikasi (demografiya va urbanizatsiya bo‘limi). O‘quv materiali, 16-bob. URL: https://arm.ssuv.uz/frontend/web/books/695f4ab0e4fbb.pdf
4. O‘zbekiston aholisi va shaharlar geografiyasi bo‘yicha o‘quv material. ZiyoNET elektron kutubxonasi. URL: https://api.ziyonet.uz/uploads/books/459675/5b16766de90d4.pdf
5. Qo‘ldoshev V. M. 1946–1991-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri // Nauchniy Fokus. URL: https://nauchnyimpuls.org/index.php/fokus/article/view/1512
6. 1946–1980-yillarda Mirzacho‘l hududidagi migratsion jarayonlar. Ilmiy tadqiqot. URL: https://www.researchgate.net/publication/358841964_1946-1980-yillarda_Mirzacho%27l_hududidagi_migratsion_jarayonlar
7. O‘zbekiston aholi manzilgohlarining hududiy tarkibi // Yangi O‘zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali. URL: https://inlibrary.uz/index.php/yoitj/article/view/123693
8. O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi: shaharlarning tarixiy rivojlanishiga oid elektron o‘quv qo‘llanma. URL: https://www.geostudy.uz/courses/download?id=230
9. International Monetary Fund et al. A Study of the Soviet Economy. 1991. Chapter II.3, The New Reform Effort. URL: https://www.elibrary.imf.org/display/book/9789264134683/ch004.xml
10. 1979 Soviet census. Historical census overview and references. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/1979_Soviet_census (faqat kontekst ma’lumotlari uchun).